

Middelalder, metode og medier. Festskrift til Niels Skyum-Nielsen. (Museum Tusulanum, 1981). 482 s.

Den 17. oktober 1981 fyldte Danmarks vel mest idérige historiker, nu afdøde professor Niels Skyum-Nielsen, København, 60 år. Niels Skyum-Nielsen har i årenes løb lagt sin hovedbeskæftigelse i Middelalderhistorien, eksempelvis disputatsen *Kirkekampen i Danmark 1241-1290* (1963), *Kvinde og Slave* (1971) og en række vægtige kildepublikationer i *Diplomatarium Danicum* foruden flere artikler. Hovedparten af de 18 bidrag i det vidtspændende festskrift omhandler naturligt problemer i dansk og europæisk middelalder.

Der indledes med en artikel af Mogens Rathsack om pave Johannes 19's privilegium til klostret Cluny fra tiden kort efter 28. marts 1027. Dokumentet har indtaget en central plads i nyere forsknings omtale af Cluny og den pavelige politik før og under investiturstriden. Rathsack påviser, at der ikke er argumenteret overbevisende for opfattelsen af en forbindelse af kausal karakter mellem klosterexemption og Gregorianisme, og at privilegiet ikke kan tages som udtryk for, at Cluny var det mest begunstigede kloster af paven. Spørgsmålet om forudsætningerne for Gregorianismen og investiturstriden savner, som det rigtigt udtales, en dybtgående undersøgelse.

Fra den ældre pavenstols politik føres læseren i Svend E. Green-Pedersens artikel over til de danske cistercienserklostres grundlæggelse og den politiske magtkamp i det 12. århundrede. Green-Pedersen dokumenterer, at af de 8 danske og 2 vendiske cistercienserklostre, som blev grundlagt i ærkebiskop Eskils tid (1138-1177), er der ikke et eneste, ved hvis grundlæggelse Eskils donationer var eneafgørende. Tværtimod er der grund til at fremhæ-

ve kongehusets samt stiftsbispepers og stormænds indsats. Med rette pointeres det, at den ældre opfattelse af, at de danske cistercienserklostre i det 12. århundrede udgjorde et samlet parti bag Eskil, er en ubeviselig påstand. Ved at anvende kilder farvet af cisterciensernes Eskil-tradition har nogle forskere fået placeret denne ordens klostergrundlæggelser alt for tæt ved centrum af den politiske magtkamp i det 12. århundredes Danmark.

I Senmiddelalderen øvede den nordiske birgittinerorden en ikke ringe indflydelse på troslivet. Tore Nyberg skriver om et antal nyfundne birgittiner-håndskrifter fra Rebdorf kloster i Sydtykland. I et af håndskrifterne fremtræder den kendte birgittinerpræst Severin fra Koblenz. Denne synes at være indtrådt i ordenen i 1415 og kan følges i kilderne endnu i 1447, hvor han besøgte kong Kristoffer på vej til Vadstena kloster. Severin medvirkede i flere årtier med stor aktivitet til udbredelse af birgittinerordenen inden for det tyske sprogområdes grænser. Hans betydning ligger i, at han har bidraget til, at man i Mellemeuropa flere steder ikke fik kontakt med inspirationen fra den hellige Birgitta fra Sverige direkte via forbindelse med de nordiske birgittinere, men indirekte via den italienske udformning af birgittinerkulturen.

Som noget nyt i dansk sammenhæng skriver Thomas Riis om det middelalderlige danske rejsekongedømme indtil 1332. For det 12. århundredes vedkommende oplyser mange af diplomerne ikke udstedelsesstedet, og rejseruterne kan derfor ikke rekonstrueres for denne periode. Det ses alene, at kongerne fra ca. 1130 til Valdemar I jævnligt kom til rigets forskellige hoveddele, og at en stor del af rejseaktiviteten skyldtes borgerkrigene. Om Valdemar I's rejser er vi bedre under-

rettet. Flere dokumenter er bevaret, og især for Vendertogene er Saxo en udførlig kilde. Først med Valdemar II efter Knud VI's død lader det sig dog gøre at indtegne kongens opholdssteder på et kort. For eksempel koncentrerede kong Valdemar sig om det sydlige Danmark, mens Erik IV overvejende rejste i rigets centrale dele syd for aksen Ribe-Lund. En sammenligning mellem Kristoffer II og Valdemar III afslører et meget forskelligartet rejsemønster. Valdemar III besøgte alle vigtigere landsdele, hvorimod Kristoffer II klart koncentrerede sig om området syd for den »klassiske« skillelinie ved Bæltovergangene. Den ældre opfattelse af en regelmæssig rejseturnus lader sig ikke opretholde, ligesom det heller ikke synes at være i hensynet til naturaløkonomien, at den vigtigste årsag til rejsekongedømmet skal søges. Vigtig er pointeringen af kongernes hyppige ophold i byerne, og konstateringen af at rejsekongedømmet blandt flere årsager især skyldes det kgl. rettertings fremvækst. Her vil nye undersøgelser sandsynligvis kunne bringe forøget viden.

Om social-økonomiske ændringer i det 12-13. århundrede skriver Erik Ulsig i en større artikel om landboer og bryder, skat og landgilde. Udgangspunktet er problematiseringen af det hidtil antagne store omfang af fribondeklassen og den heraf »flodbølgeliggende« overgang fra selveje til fæste ca. 1300. Hovedargumentet for udviklingen har været godssystemet. Ulsig påviser, at godssystemet var karakteriseret af store forskelle mellem brugstyperne på de kendte kirkegodser, men at der intet kan konkluderes om brydegodssystemets udbredelse. Der er sandsynligvis tale om en slags kontinuitet i godssystem og socialstruktur fra det 12. århundrede til begyndelsen af det 14. århundrede. Det påvises, at

landboklassen i det 12. århundrede var langt større end i 1. halvdel af det 14. århundrede. Landboerne drev omkring år 1200 små og større gårde, hvor de i 1. halvdel af det 14. århundrede på Sjælland kun sad på de små gårde og i Jylland endog var reduceret til tilbehør til de egentlige gårde. Omdannelsen af landbogårde til brydegårde ca. 1300 var sandsynligvis betinget af, at herremændenes bryder ifølge Jyske Lov var fritaget for ledingsskat. Om skatternes højde i det 13. århundrede er efterretningerne usikre. Det ses dog, at bønderne var fri for skat til kongen, og at skattefritagelsen var forudsætningen for de høje jordafgifter ca. 1300. For det 12. århundredes vedkommende var landgilden ikke større end på Valdemar Sejrs tid, hvorfor der også var plads til store ydelser til kongemagten.

Den forkætrede Kristian II's lovgivning er emnet for Troels Dahlerups artikel. Lovgivningsvirksomheden har bidraget til at give Kristian II tilnavnet »rigslovgiveren«. Opspaltningen i en by- og en landlov, hvor der for sidstnævntes vedkommende kun er bevaret få tekster, tillader ingen slutninger om, hvorvidt der modsat byloven alene var tale om et rigslovseksemplar. Dahlerup pointerer, at det derimod med sikkerhed kan udtales, at kongens lovgivningsarbejde traditionelt har provinsiel karakter. Æren for at indføre rigslovgivning i Danmark i moderne form tilkommer Frederik I og ikke mindst Kristian III.

I opgøret med Kristian II skriver Erling Ladewig Petersen om Revolution og reaktion i perioden december 1522 – marts 1523. Artiklen er formet som et diskussionsbidrag til Mikael Venges disputats om Kristian II's fald, som argumenterer indgående for at tildele det jyske råd initiativet ved henvendelsen til hertug Frederik af Gottorp. Ladewig Petersen tilslutter sig med rette

dette synspunkt og uddyber på enkelte punkter Mikael Venges undersøgelser, bl.a. i henseende til modstandsretten. Med reaktionen 1523, i første række karakteriseret ved Frederik I's håndfæstning, trådte standsegoismen og godsejervældet klart frem. Ladewig Petersen fastslår, at reaktionen synes at afspejle en højst kompliceret situation, bl.a. ved at kodificere standssamfundet. Fordømmelsen af Kristian II's lovgivning, som ikke desto mindre overlever (jfr. Dahlerup) og den videre udvikling røber, at der er tale om strukturelle brydninger af meget større rækkevidde, end reaktionen 1522-23 lader ane.

Vigtige kilder til Middelalderens historie eksisterer ofte alene i senere, ufuldstændige afskrifter. Kai Hørby skriver om Arild Huitfeldts benyttelse af den (tabte) brevbog, der normalt kaldes *Cancellariæ veteris episcopalis liber*, og som sandsynligvis stammer fra tiden umiddelbart efter Erik Menveds død. En afskrift af en papirafskrift af originalen af Stephanius den Yngre er nu den eneste overlevering om brevbogens indhold. Det påvises via en jævnføring af Huitfeldt med Stephanius, at førstnævntes gengivelser i de relevante afsnit følger samme rækkefølge som rigsbrevbogen (Stephanius-register), og at Huitfeldt tillige anfører flere akter end Stephanius registrerer, hvilket ikke kan være tilfældigt. Hvor det er muligt at konstatere, at Huitfeldts tekst angår samme aktstykke som registreret af Stephanius, må hans karakteristik derfor i alle tilfælde foretrækkes.

Undersøgelsen af middelalderlige diplomer er blevet drevet vidt, hvorimod dateringsformlerne stort set endnu er forblevet urørt. Thelma Jexlev har taget emnet op og skriver om lokalhelgener og middelalderlige nordiske brevdateringer. Via en række ek-

sempler påvises det, at dyrkelsen af lokalhelgener har været langt mere udbredt i Norge og Sverige end i Danmark. Som det rigtigt er fremhævet, kan viden om dateringspraksis sammen med studiet af navneskik, ikonografisk udbredelse m.m. bidrage til at øge kendskabet til de enkelte helgeners liturgiske og folkelige udbredelse. På den anden side kan viden om kalenderpraksis være en hjælp ved opløsningen af flertydige dateringer.

I en spændende artikel »Fra sagn til historie og tilbage igen« skriver Inge Skovgaard-Petersen om Uffesagnet. Udgangspunktet har været at undersøge, om forholdet mellem de bevarede tekster kan afklare spørgsmålet om, hvorvidt sagnet virkelig bygger på danske eller specielt jyske begivenheder, og i bekræftende fald hvornår de fandt sted. Den fyldigste danske fremstilling findes hos Sven Aggesen og hos Saxo, men deres fælles version kan som vist ikke gå langt tilbage, og navnet Uffe er middelalderligt i Danmark. En sammenligning mellem de danske tekster og et latinsk værk fra England fra begyndelsen af det 13. århundrede viser, at de har haft en fælles nu tabt engelsk kilde om Offa af Angel og hans holmgang. Det påpeges med rette, at en fokusering på kompositionen gør det muligt at følge overleveringen, for så vidt denne foreligger skriftligt, ved at anvende kildekritik også på fiktive tekster.

Blandt festskriftets øvrige bidrag skal endelig fremhæves »Kildekritik eller plausibilitet« af Jakob Pasternak samt Karsten Fledelius' »Middelalder på film som propaganda« om Sergei Eisensteins »Aleksandr Nevskij« fra 1938 og Kåre Rübner Jørgensen »Den 9. april 1940 i tysk film«. Der afsluttes med en oversigt af Per Nørgart over Historisk Instituts filmafdelings virke fra oprettelsen i 1965 (med Skyum-

Nielsen som drivkraft) og frem til 1980.

De mange artikler, som i første række henvender sig til et videnskabeligt publikum, afspejler på udmærket vis Niels Skyum-Nielsens tre hovedinteresser og brede virkefelt.

Jens E. Olesen

Ingeborg Kähler: *Der Bordscholmer Altar – Zeichen in einer Krise*. Studien zur Schleswig-holsteinischen Kunstgeschichte, Bd. 14. Udg. af Gesellschaft für schleswig-holsteinische Geschichte. (Karl Wachholtz Verlag, 1981). 134 s. + 97 plancher.

Ingeborg Kähler viser med bogen om Hans Brüggemanns Bordscholmer Alter en sjældent set evne til at forbinde kunsthistorie, åndshistorie og profan historie. Mange har hidtil beskæftiget sig med Brüggemanns alter, ingen er trængt så dybt ind i dets hemmeligheder som Ingeborg Kähler.

I dag står alteret i Slesvig domkirke, hvor det har stået siden 1666. Oprindeligt stod det i den mindre kirke, der tilhørte Augustiner-ordenen i Bordscholm. Denne kirke var tænkt som gravkirke for hertug Frederik af Slesvig og Holsten, den senere kong Frederik 1. af Danmark. Hans første gemalinde, Anna af Brandenburg, blev begravet her i 1518. Brüggemanns alter var færdigt i 1521.

Med stor indlevelsessevne har Ingeborg Kähler først søgt at anbringe alteret i den oprindelige sammenhæng i kirkerummet i Bordscholm. Efter indgående beskrivelse af alterets forskellige elementer tolker hun dets indhold som et udtryk for den reformkatholicisme, der havde sit udgangspunkt i Augustinerklostret i Windesheim i Holland, og som især kom til udtryk op imod og lige efter år 1500.

Den fromhedsretning, som Windesheim repræsenterede, lå på linje med de tanker, Erasmus fra Rotterdam gjorde sig, og som kort kan udtrykkes som en bestræbelse for at befri kirkens budskab for den skolastiske tradition. Ingeborg Kähler har nøje studeret Erasmus af Rotterdams skrifter. Hun tolker billedernes budskab ud fra et Erasmus-begreb »per visibila ad invisibila« (gennem det synlige til det usynlige), dvs. alteret opfordrede til meditation og krævede anspændelse af alle menneskets åndelige kræfter og følelser for, at det gennem en voksende åndelighed kunne blive i stand til at leve livet efter moralske normer.

Ikke nok med det: alteret ses også i politisk sammenhæng. Ingeborg Kähler har taget tråden op efter Fritz Fuglsang (ikke Hans, som hun skriver), der betragtede hertug Frederik som stifter af alteret. Overbevisende forklarer forfatterinden, hvorledes alteret var et led i udsmykningen af den gravkirke, han havde tænkt sig for sig og sin slægt i Bordscholm.

På alterets predella, dets bærende understykke, findes figurer, der ganske tydeligt viser hertug Frederiks træk. Her er fremstillet 4 bespisnings-scener, to gammeltestamentlige og to nytestamentlige. Et særlig godt indtryk af Frederik får man i et nadverbillede, hvor han sammen med verdslige og gejstlige personer nyder den hellige nadver. Stiltfærdigt er han indpasset i helheden uden tegn på sin fyrstelige værdighed.

Ingeborg Kähler foretager nu en interessant udvidelse af sit emne ved at sammenligne Brüggemanns alter med Claus Bergs alter i Odense. Det blev færdigt omtrent samtidig og er nu anbragt i Sct. Knuds kirke. Oprindeligt stod det i Gråbrødreklostret i Odense, der var tænkt som gravkirke for kong Hans og hans efterkommere.